

УДК 821.162.1 і 81'221.7:821.161.2

РЕЦЕПЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “ВСЕСВІТ” (1991–2005)

Олеся САЧОК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра польської філології*

Стаття присвячена висвітленню взаємостосунків у ланцюгу “іноземний (у нашому випадку – польський) автор–перекладач–український читач” з точки зору теорії рецептивної естетики. Вперше здійснено ґрунтовний аналіз та класифікацію перекладів творів польських митців на сторінках журналу “Всесвіт”, визначено критерії добору публікованого матеріалу. Стаття демонструє динаміку публікації перекладів творів польських авторів за останніх 15 років у журналі “Всесвіт”, вказує на спільне та відмінне у каноні польської літератури на батьківщині та в Україні. Вперше окреслено поняття “віртуальний читач” у сприйнятті редколегії та перекладачів журналу і “горизонт сподівань” українського реципієнта.

Ключові слова: рецепція, переклад, читач, інтерпретація, міжкультурний діалог.

Трагування рецепції як процесу поступового активного сприйняття твору є тісно пов'язаним з розумінням ролі суб'єкта цієї рецепції – читача. Впродовж тривалого часу літературознавці у своїх працях оминали аспект адресата літературних творів. Письменник, котрий пише твір, орієнтуючись на вже існуючі літературні здобутки, літературний критик, котрий дає оцінку твору, історик літератури, котрий вкладає твір у якусь комірку літературної традиції, і перекладач, який робить цей твір доступним для сприйняття носіями іншої мови – усі вони, передусім, є **читачами**. Трагування читача як обов'язкової умови повноцінного функціонування, та й існування (адже чи можемо говорити про існування нечитаного тексту? Кожен текст існує, бо має бодай одного читача – автора) будь-якого тексту пояснює особливу увагу літературознавців ХХ–початку ХХІ ст. до вивчення явища рецепції та її суб'єкта – реципієнта. Аналіз рецепції літератури на діахронному зрізі можемо зробити більш об'єктивним, ґрутуючи своє дослідження на вивченні рецензій, критичних матеріалів, відгуків на появу літературних творів. У випадку ж перекладів – сама їх наявність уже є проявом рецепції. Як зазначає М. Зубрицька, “рецепція – це текст-реакція, текст-відгук, текст-доповнення, які дають змогу говорити про сприйняття як про тісне переплетення процесів самоотожнювання, пізнання та оцінювання, які міцно вкорінені у певний історичний та загальний соціокультурний контекст¹”. Концепція рецепції пов'язана з терміном “горизонт сподівань”, який широко використовував Г. Р. Яусс, а попередньо цей

¹ Зубрицька М. Homo legens: Читання як соціокультурний феномен. Львів, 2004. С.8.

термін уживали К. Поппер та К. Мангайм. За Г. Р. Яуссом, “горизонт сподівань” – це пункт бачення, який окреслює читацькі можливості схоплення тексту як цілісності і який є органічним елементом будь-якої інтерпретаційної ситуації та процесу оцінювання літературного тексту². Процес рецепції нового твору може викликати зміну “горизонту сподівань” “через появу нового досвіду, що йде урозріз зі досвідом вже існуючим (...)”³.

Взаємна читацька рецепція літературних творів є яскравим проявом повсякчасного діалогу польської та української культур. Територіальна близькість та подібність ментальних поглядів цих народів, їхніх традицій та світогляду дає багатий та цікавий матеріал для аналізу рецепції українцями літератури сусіднього народу. Безперечно, сучасне читацьке сприйняття творів польських авторів як результат зміни пропозиції на книжковому ринку, суспільно-історичних умов, горизонту сподівань читачів відрізняється від того, яке існувало в Україні до 1991 р., тобто до переломного історичного моменту – здобуття незалежності. Адаже жорсткий відбір не лише творів іноземної літератури, а й літературознавчих праць був невід’ємною частиною діяльності тоталітарної цензури. Соціальні та політичні зрушення в радянському геополітичному просторі, які передували подіям розпаду комуністичного режиму, дали поштовх суттєвим змінам і переосмисленню цінностей в обох культурах. Власне тому **актуальним** та плідним на висновки є аналіз рецепції польської літератури українцями за останніх 15 років. Окрім цього, актуальності дослідженню додає те, що у часи вільного ринку з великою кількістю приватних видавців і відсутністю централізованої системи обліку видань, безперечно, жоден з покажчиків перекладів світової літератури не може претендувати на вичерпність (навіть “Літопис” – державний реєстр книжкових видань, газетних та журнальних статей). Певний час укладанням бібліографічного покажчика українських перекладів іноземної літератури займався також О. Синиченко у журналі “Всесвіт”. Проте останній такий покажчик з’явився в 2000 р. (№11–12) – він охоплював видання 1999 р.

У цій розвідці досліджується лише одна з можливих форм рецепції польської літератури. Обраним джерелом матеріалу та **предметом** аналізу є журнал іноземної літератури “Всесвіт”, котрий має давню видавничу традицію (видається з 1925 р.) і великий тираж – близько 52 тис. примірників. Вибір саме цього періодичного видання зумовлений кількома факторами. Насамперед, тим, що саме в ньому публікувалося чи не найбільше перекладів польських авторів. Окрім цього, цей журнал добре знають не лише фахівці-філологи, а й пересічні українці. Зазвичай читацький загал не є явищем однорідним, а кожен твір завжди адресовано лише до окресленого типу реципієнтів з огляду на їхні зацікавлення, інтелектуальні можливості та світоглядні переконання. Тому, насамперед, доцільно окреслити коло потенційних читачів “Всесвіту”: як свідчить його великий тираж, журнал призначається доволі широкому колу читачів-інтелектуалів. Тому аналіз матеріалу цього періодичного видання є репрезентативним при розгляді питання рецепції польської літератури в періодиці незалежної України.

Об’єкт аналізу пропонованої розвідки – переклади творів польських письменників та присвячені їм літературно-критичні статті та рецензії, надруковані у “Всесвіті” з 1991 по 2005 рр.

Наукова **новизна** статті полягає у тому, що автором уперше зібрано та систематизовано матеріал, який стосується польської літератури на сторінках журналу “Всесвіт”,

² Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Зубрицької М. Львів, 1996. С. 601

³ *Jauss H.R.* Historia literatury jako wyzwanie rzucone teorii literatury // *Współczesna teoria badań literackich za granicą*. Kraków, 1976. T.3. S.115.

окреслено чинники, які впливають на специфіку сприйняття українським читачем польських творів, здійснено класифікацію перекладених текстів, що допомагає простежити динаміку процесу рецепції. Оскільки дослідження проблеми на діяхронному зрізі виключає можливість емпіричних досліджень, то з трьох складників системи “мистецтво–суспільство” (автор–твір–реципієнт) детальніше зупинимось на польському авторові та його творах, перекладених українською мовою. Вважаємо, що добір творів для перекладу, здійснюваний редакцією аналізованого журналу, продиктовано прагненням задовільнити вимоги та очікування реального українського читача в різний історичний час. Першими безпосередніми реципієнтами польської літератури вважатимемо редакторів, перекладачів та літературних критиків редакції “Всесвіту”. Таким чином, реалізується **мета** статті – окреслити віртуального читача періодичного видання, припускаючи, що це допоможе частково сконструювати “горизонт сподівань” реального українського читача щодо польської літератури і конкретних творів чи авторів.

Реалізація поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**:

- класифікувати усі перекладені твори на групи. Власне така класифікація дасть змогу відповісти на кілька запитань: якою сприймалася і сприймається польська література у незалежній Україні? Яким є “горизонт сподівань” українського читача і чи збігається канон польської літератури та її репрезентація на наших теренах? Зважаючи на нечітку межу між утвореними групами перекладів творів польських письменників, одразу наголосимо на тому, що один й той самий автор може опинитись у кількох групах;

- простежити динаміку процесу рецепції польської літератури українським читачем, аналізуючи укладені нами групи творів. Переклади та літературно-критичні статті доцільно розглядати у хронології публікації;

- визначити чинники, які впливають на специфіку сприйняття творів польських авторів українським читачем.

Перш ніж аналізувати переклади, котрі ми об’єднали у групі під назвою **твори, які входять до канону польської літератури**, зазначимо, що у теоретиків рецептивної естетики, зокрема у Г. Р. Яусса, ставлення до питання “класики” та “шедеврів” є неоднозначним. Оскільки суб’єктом рецепції є читач в кожний історичний момент і з конкретним горизонтом сподівань, то жодних позачасових творів не існує. Адже ті твори, які перевищували сподівання читачів або радикально намагалися змінити їхній “горизонт сподівань”, не сприймалися читацьким загалом, і часто минали століття, доки ці твори були належним чином прочитані⁴ (як приклад – творчість польського поета К. Ц. Норвіда). Проблема канону національної літератури є складною, вона має своїх критиків, котрі ставлять під сумнів такі “(...) універсальні чи псевдоуніверсальні поняття, як “світова література”, “європейська література” чи “західний канон”⁵. Щодо проблеми канону власне польської літератури, то докладніше її аналізує П. Вільчек у статті “Чи існує канон польської літератури?”⁶. Загально прийнято трактувати поняття “класика” національної літератури як сукупність авторів, твори котрих мають одночасно значення і універсальне, світове, і народне, локальне. Власне таких “канонічних” авторів у “Всесвіті” зовсім небагато.

⁴ *Jauss H.R.* Historia literatury jako wyzwanie rzucone teorii literatury. S.107.

⁵ *Павличко С.* Теорія літератури. – Київ, 2002. С.628.

⁶ *Wilczek P.* Czy istnieje kanon literatury polskiej? // *Literatura polska na świecie. Zagadnienia recepcji i odbioru.* Katowice, 2006. S. 13–27.

Неабиякий читацький успіх завжди мали історичні романи й повісті *Генріка Сенкевича*, хоча загалом твори польських позитивістів особливого захоплення у читачів кінця ХХ ст. не викликали. Творчість лауреата Нобелівської премії 1905 р. на сторінках “Всесвіту” представлена лише перекладом “Притч” (1992, № 8.), які досі не вийшли окремою книгою. До 1992 р. український читач знав цього письменника лише з кількох видань перекладу роману “Хрестоносці” (Київ, 1965) та деяких новел. Лише з 1993 р. у Києві почали видавати багатотомне зібрання творів письменника (зокрема, вийшли друком “Пан Володийовський”, “Потоп”, “У пустині і пущі”, “Quo vadis”, “Вогнем і мечем” та ін.).

Польський романтизм, зокрема, представлений іменами Адама Міцкевича та Юліуша Словацького.

У 1997 р. В. Гуменюк переклав “Дзяди” (фрагмент третьої частини) (№ 5-6) *Адама Міцкевича*. У цьому ж номері вміщена стаття перекладача “Інші закони та виміри”, в якій проаналізовано рецепцію польських романтиків П. Гулаком-Артемівським, молодим Т. Шевченком та ін., а також вплив А. Міцкевича на пізніших українських письменників (Лесю Українку та ін.). Треба відзначити важливість журнальної публікації цього перекладу, оскільки вона з’явилася значно раніше, ніж окреме видання (Міцкевич А. “Дзяди” (частина 2, 4, 1, 3. – Сімферополь, 2003). До цього видання, з “Дзядів” А. Міцкевича у 1999 р. у Сімферополі були надруковані переклади лише 2, 4, та 1 частини. Ще раз читач “Всесвіту” мав змогу ознайомитись з творами польського романтика у 1999 р. (№ 3), а саме – з перекладом вибраних поезій (“Пісня”, “До альбому Саломеї Бекю”, “Пісня палігрима” та ін.). У цьому ж номері побачили світ дві статті, присвячені поету: М. Литвинця “Міцкевич в одязі українського слова” та І. Плити “Постать А. Міцкевича” (№ 4), яка містила короткий огляд творчості. Значущим є те, що переклад власне цих поезій був актуальним і потрібним, оскільки радянські варіанти цих віршів були відкоректовані згідно з панівною ідеологією, а деякі з поданих поезій не були вміщені у двотомнику за редакцією М. Рильського.

Юліуш Словацький з’явився на сторінках журналу лише один раз: у рамках “Року Польщі в Україні” з поемою “Вацлав” у перекладі Д. Павличка. Оскільки ця поема досі не вийшла окремим виданням, то дана публікація є особливо важливою. До її перекладу Д. Павличко додав коментар “Від перекладача поеми “Вацлав”” (2005, № 7–8). Цей твір заслуговує на особливу увагу українського читача, оскільки в ньому польський поет пророкує відродження української держави: “Не знатимеш у пеклі, ти, шайтане / Що Україна із могили встане!”⁷.

До “класичної” літератури, безперечно, належать також твори відомого польського поета і мислителя *Чеслава Мілоша*. Так, у 1993 р. (№ 1) були опубліковані його вибрані “Поезії”, а також переклади найновіших віршів поета: “Людина-муха”, “Капрі”, здійснені Оксаною Забужко, та її стаття “Уроки Мілоша”. Незважаючи на те, що письменник став лауреатом Нобелівської премії ще у 1980 р., лише з 1991 р. про нього довідується український читач. Як вказує польський поет та перекладач С. Бараньчак у передмові до “Поневоленого розуму” Ч. Мілоша, (№7,1991) “(...) поза інтелектуальним середовищем, творчість Ч. Мілоша до 1980 р. була майже невідома також для поляків”⁸ У 2003 р. (№ 5–6) на сторінках журналу з’явився переклад вибраних поезій з останньої збірки поета “Це”, виданої у Кракові у 2001 р.

⁷ Словацький Ю. Поема “Вацлав” / Пер. Д. Павличка // Всесвіт. 2005. № 7–8. С.25.

⁸ Бараньчак С. Передмова до “Поневоленого розуму” Ч. Мілоша // Всесвіт. 1991. № 7. С.167.

Про поезію **Віслави Шимборської**, лауреата Нобелівської премії з літератури (1996), український читач зміг скласти враження, коли була надрукована добірка її поезії з різних збірок (“Люди на мості”, “Краєвид з піщинкою” та ін.). Тоді ж перекладач Н. Сидяченко у статті “Із ковчега поезії В. Шимборської” (1997, № 11–12) цікаво проаналізувала збірку поетки “Люди на мості”. Знову до творчості В. Шимборської Н. Сидяченко звернулася у 1998 р., коли дослідила “Образи часу у творчості В. Шимборської” (№11): “Подив і цікавість – такі основні джерела своєї поезії визначає В. Шимборська в одному з багатьох інтерв’ю, які їй довелося давати після присудження Нобелівської премії”⁹, – починає свою розповідь Н. Сидяченко.

У 1999 р. минуло 100 років від дня народження **Яна Лехоня** – одного з найвидатніших представників поетичного угруповання “Скамандр”, близького товариша Юліана Тувіма та Ярослава Івашкевича. У № 9–10 був надрукований переклад кількох поезій Я. Лехоня (“Норвід”, “Судний день”, “Смерть Міцкевича”, “Тувім” і ін.) та стаття І. Бурковського “Трагічний блиск Яна Лехоня”.

В окрему підгрупу виділяємо твори, котрі є **проявом нових тенденцій і пошуків у літературі**, оскільки кожен твір як прояв наступної літературної епохи, а отже, певного нового способу мислення, з часом може стати класичним. Тому у підгрупі вміщені ті письменники, котрі писали до утворення IV Речі Посполитої, а також молоді автори, які щойно творять обличчя сучасних літературних напрямів.

Поет **Богдан Задура** міг бути відомий українському читачеві як блискучий перекладач на польську мову збірки віршів Д. Павличка “Таємниця твого обличчя” (Люблін, 1989). Передмова під назвою “Правда життя – суть поезії” до цієї перекладеної збірки з’явилася у “Всесвіті” в 1991 р. (№ 4). У попередньому ж номері журналу (№ 3) була перекладена М. Рябчуком добірка поезій Б. Задури, до якої ввійшли твори з кількох збірок: дебютної “Серед пейзажу з амфор” (1968) і чотирьох пізніших.

У 1968 р. на сторінках журналу (№ 2) з п’есою “Танго Вода” вперше з’явився - **Славомір Мрозек** – автор, який почав друкуватись у Польщі 50-х років. Його твір “Різниця. Радіоп’еса”, виданий у Польщі в 1975 р., був опублікований у “Всесвіті” у 1991 р. (№ 2).

У 1992 р. в українському часописі були відразу надруковані роман “Порнографія” і “Щоденник” (№ 10) **Вітольда Гомбровича**. Вагомості публікації додає те, що окремим виданням “Щоденник” – один з найважливіших і найполемічніших творів польської прози, в якому автор висловлює оригінальні думки щодо найістотніших проблем польської історії, мистецтва, польського способу мислення, світовідчуття й існування – вийшов аж у 1999 р.¹⁰, а роман “Порнографія” й досі чекає на видання.

Цікавою з погляду представлених авторів є опублікована у 1995 р. (№ 8–9) добірка перекладів Григорія Кочура: поезії **Уршулі Козьол**, **Анни Каменської**, **Збігнева Герберта та Тадеуша Ружевича**. Як пише сам перекладач, “ці поети мали бути опубліковані в антології “Друге відлуння”, виданій 1991 р. видавництвом “Дніпро” (...)”¹¹, але оскільки збірка укладалася ще в умовах існування Радянського Союзу, український читач не знайшов у ній поезій згаданих авторів.

Відомий сучасний польський фантаст **Анджей Сапковський** дебютував в українському перекладі у 1990 р. (№ 5), коли у “Всесвіті” з’явилося оповідання “Відьмак”,

⁹ Сидяченко Н. Із ковчега поезії Віслави Шимборської // Всесвіт. 1997. № 11–12. С.23.

¹⁰ Гомбрович В. “Щоденник”: У 3-х т.: т.1 – 1953–1956, т.2 – 1957–1961, т.3 – 1961–1969 / Пер. Харчук Р. Київ, 1999.

¹¹ Поети Польщі в перекладі Григорія Кочура // Всесвіт. 1995. № 8–9. С. 71.

видане у Польщі у 1986 р. Вибір наступного твору для перекладу – оповідання “Дорога, з якої немає вороття”, на нашу думку, зумовлений тим, що воно було визнане найкращим оповіданням 1986 р., опублікованим у польському журналі “Fantastyka”. Так, у 1993 р. у рубриці “Сучасна література” з’явився переклад саме цього твору (№ 2). Як зазначають редактори “Всесвіту”, “критики вважають А.Сапковського зіркою польської фантастики”¹². Вочевидь, власне тому у 1997 р. (№ 1) А.Сапковський ще раз з’явився на сторінках журналу. Цього разу з оповіданням “Зерно правди” – цікавим варіантом нової польської фантастики з мотивами казки.

У цьому ж 1997 р. побачив світ роман *Йоанни Хмелевської* “Клята спадщина” (№ 3-4) у перекладі Ю.Булаховської, а в наступних номерах (№ 5–6, 8–9) з’явився переклад роману *Яна Парандовського* “Король життя” Ю. Попсуєнко.

У списку найпопулярніших сучасних польських авторів, критики й пересічні читачі завжди вміщують прізвище *Ольги Токарчук*. “Її ім’я з першої п’ятірки нинішньої польської прози. В європейському письменстві, гадаю, входить до першої півсотні. А у своєму жанрі роман “Правік та інші часи” – із найприкметніших”¹³, – зазначає К.Родик. Ця польська письменниця два рази висувалася на здобуття “NIKE” – найповажнішої польської премії за літературні досягнення, а роман “Правік та інші часи” отримав нагороду “Фундації імені Косцельських” – престижної літературної премії для молодих авторів. П’єса “Скарб” (на жаль, досі не перекладена українською мовою) завоювала другу премію на конкурсі драматичних творів, оголошеному польським телебаченням. В українському перекладі є вже кілька творів О.Токарчук, зокрема “Мандрівка людей книги” (Львів, 2004) і “Правік та інші часи” (Львів, 2004). У “Всесвіті” письменниця дебютувала у 2001 р. (№ 5–6) оповіданнями “Номери” та “Deus ex”, вміщеними у рубриці “Сучасне європейське оповідання”. У 2003 р., за рік до окремого видання, у журналі з’явився переклад її відомого роману “Правік та інші часи” (№ 1–2, 3–4). Сама О.Токарчук знайома з українським читачем не лише через твори, а й особисто: вона кілька разів приїжджала в Україну, влаштовуючи зустрічі та літературні вечори-читання з обговоренням своїх творів.

Львівська поетка і перекладач Г. Крук запропонувала читачам журналу переклади оповідань *Данути Моствін* “Quinta des almas” (2005, № 5–6) та *Богуслава Врублевського* “Повернення емігрантки” (2005, № 5–6). І нарешті, в 2005 р. були опубліковані твори польського прозаїка 50-х років – *Марека Гласко*, який після 1958 р. емігрував до ФРН, проте встиг запам’ятися польському читачеві збіркою “Перший крок у хмарах”, за яку в тому ж 1957 р. отримав літературну премію Польського Товариства Книговидавців. Українському читачеві було запропоновано цікаві оповідання “Найсвятіші слова нашого життя”, “Під польку або все змінилося”, “Відлітаємо в небо” (№ 11–12). Прозові твори цього письменника стали виразником спротиву лицемірству літератури соціалістичного реалізму, в них описане середовище “соціального маргінесу”, в якому панує безнадія і цинізм. Персонажі творів – романтичні аутсайтери – символи розчарування реальністю 50-х років. У Польщі діяла 20-річна заборона на твори М. Гласко

В межах цієї групи окремою підгрупою доцільно виокремити також **твори релігійного характеру та філософські афоризми**. Так, у 1995 р. побачила світ стаття

¹² Сапковський А. Дорога з якої немає вороття. Повість // Всесвіт. 1993. № 2. С.3.

¹³ Родик К. “Вісімку тref розстріляли” / Міні-енциклопедія книжкового року. Український BEST. – Київ, 2005. С.72.

польського критика Вальдемара Смаща під назвою “Пастир і поет” (№ 8–9) про Папу Римського – *Кароля Войтилу*. У 2001 р. були опубліковані поезії на релігійну тематику *Романа Брандштаттера* “Боже, минув ще один день” (№ 5–6). Цей польський письменник є есеїстом, перекладачем, автором кількох томів оповідей і п’єс, а також одним із найавторитетніших моралістів ХХ ст. Поряд з перекладом у журналі подано коротку біографічну довідку, де вказані написані ним твори (“Читання Біблії з олівцем у руці”, “Боже, чому я кохаю присмерк” та ін.), а також те, що “за літературну діяльність католицька церква зарахувала Р.Брандштаттера до лику блаженних”¹⁴. У своїх творах письменник часто звертається до загальнолюдських проблем: ролі Бога та віри у нашому житті, сенсу людського життя, а також збереження духовних та моральних цінностей у сучасному світі. Окремою книжкою твори Р.Брандштаттера вийшли у 2003 р. Певним чином до думок Р.Брандштаттера подібні філософські репліки *Єжи Леца*, надруковані у 2003 р. (№ 1–2). Є.Лець – відомий польський поет та прозаїк, котрий у світовій літературі прославився завдяки своїм “Незачесаним думкам” – збірці афоризмів з глибокою життєвою філософією. Зазначимо, що в окремому українському перекладі цього автора й досі немає, хоча невеличка добірка “Незачесаних думок” виходила українською мовою у Західній Німеччині у 60–70-х роках ХХ ст.

Докладний аналіз творів, опублікованих за останні 15 років у “Всесвіті”, дає змогу виділити важливу їх рису – загальнолюдське, антитоталітарне спрямування. А в випадку українського читацького загалу вони ще й впливали на пробудження громадської свідомості українців. Відразу наголосимо, що такі публікації переважають у перші п’ять років після розпаду Радянського Союзу й, однозначно, їх поява зумовлена саме посттоталітарною добою.

Друга група у запропонованій нами класифікації – **твори загальнолюдського, антитоталітарного спрямування, котрі багато в чому стосуються спільного українсько-польського історичного досвіду**. Здебільшого вони входять до рубрики “Акценти сучасності”. Таким чином редакція додатково наголошує на актуальності опублікованого. Зауважимо, що здебільшого такі твори репрезентують не художню літературу як таку, а є на межі літератури–історії–філософії–політології. Звісно, багато з наведених нижче творів було заборонено й не видавалося у радянський час, тому мусимо відзначити дуже швидкий перехід журналу на безцензурне їх публікування, починаючи вже з 1991р.

Уже у перших номерах журналу за 1991 р. помітно переважають твори про феномен тоталітаризму. Це, передовсім, переклад “Балтійців” (№ 2) *Чеслава Мілоша* – останній розділ книги “Поневолений розум”, фрагменти з якої були надруковані у наступних номерах (№ 3, 7–10). Книга, написана у 1953 р., акцентує увагу на проблемі закріпачення людського розуму тоталітарним режимом. Автор також аналізує досвід багатьох польських митців та інтелектуалів, що спокусилися на співпрацю з тодішньою комуністичною владою. С. Бараньчак у своїй “Передмові до “Поневоленого розуму” Ч. Мілоша” (№ 7) детально аналізує історію видання твору, який після першої публікації 1953 р. більше двадцяти років у польській версії не перевидавався. Щойно після нагородження у 1980 р. Ч. Мілоша Нобелівською премією вийшло друге видання “Поневоленого розуму”. Перекладач М. Рябчук зазначав, “це була перша Мілошева книжка, яка потрапила мені в руки, і я, вражений глибиною й проникливістю аналізу та загальною актуальністю тексту, постановив докласти максимум зусиль до

¹⁴ *Брандштаттер Р.* «Боже, минув ще один день». Поезії. Роздуми // Всесвіт. 2001. № 5–6. С.20.

публікації “Поневоленого розуму” у журналі “Всесвіт”, де я працював в часи “перестройки” редактором відділу критики¹⁵”. Цьому твору присвячені також статті В.Коротича “Завжди існує можливість опору” (№ 7) – спогади автора про зустріч з Ч.Мілошем у Мехіко та польського історика і фахівця у галузі історії філософської думки Анджея Валіцького “Поневолений розум” (за виданням 1990 р.): інтелігенція та тоталітаризм” (№ 8). “Тривалий час Мілош був відомий на Заході не як поет, а як автор книги “Поневолений розум”. Орієнтована в першу чергу на західного читача, ця майже автобіографічна книга мала на меті пояснити деякі особливості тоталітаризму щодо його впливу на думки й свідомість людини. (...) Іронія долі – завдяки цьому твір майже не зрозумілий молодому поколінню поляків. Вони захоплені Мілошем-поетом, вбачаючи в ньому щось на зразок барда, однак не в змозі зрозуміти його аналізу комунізму як могутньої й привабливої “нової віри”¹⁶”, – пише А.Валіцький. За період з 1991 по 2005 р. “Всесвіт” ще кілька разів переклав твори Ч.Мілоша. Так, у 1993 р. опубліковано “Мій досвід марксизму” (№ 1) (за виданням “Rodzinna Europa”. Państw. 1980), а в 1996 р. у рубриці “Світ ідей” (№ 1) з’явився “Сон розуму”, переклад здійснений за виданням “Культури” (Париж, 1994).

Певною мірою подібним за тематикою з “Поневоленим розумом” є роман “Малий апокаліпсис” (№12, 1991) *Тадеуша Конвіцького*, перекладений українським письменником Ю.Андруховичем. Цей твір від початку своєї першої підпільної публікації (1979) став у Польщі бестселером: ““Малий апокаліпсис” – це не лише сатира на гереківський “розвинутий” соціалізм чи соціальна притча у дусі орвелівського роману “1984”. Роман ще й про те, що усі ми трохи сталіністи і нам треба видушувати з себе тоталітарні рефлексії, інстинкти” – таким був коментар до твору”¹⁷. Цікавим є інтерв’ю М.Рябчука з Т.Конвіцьким “Я писав без будь-яких оглядок на цензуру” (1991, № 12), в якому автор “Малого апокаліпсису” розповів про своє бачення цього твору і поставлених у ньому проблем.

У цьому ж 1991 р. (№ 5) перекладена була ще одна книга – фрагменти з роману *Ксаверія Прушинського* “Ніч у Кремлі”. Це спогади про Другу світову війну і роль Росії у початку конфліктів. Оригінал твору було загублено, тому польські видавці перекладали його з нью-йоркської публікації 1944 р. під назвою “Російський рік”.

У журналі публікувалися спогади поляків із в’язниць, таборів та заслань в СРСР під назвою “Ми депортовані” (*Густав Герлінг-Грудзінський, Беата Обертинська і Юзеф Чапський*) (1993, № 2). Як наголошують редактори журналу, “(...) книжки, з яких були вибрані репрезентативні моменти для перекладу, досі в Польщі не публікувалися. Їх було видано в 40–50-ті рр. на Заході, головним чином в Англії та Італії”¹⁸. Це не просто спогади про фрагменти історії – це розповіді про особисті трагедії як маленькі частинки великих народних катастроф під час Другої світової війни. Йдеться, властиво, не про саму війну, а про перебування у радянських концтаборах, виселення на Сибір і моральне або фізичне знищення свідомих поляків. Ці спогади мали б бути не лише цікавими для багатьох українських читачів, а й дуже близькими для них, адже наші історії у цей трагічний момент були дуже подібними.

¹⁵ Мілош Ч. Поневолений розум. Розділи з книги / Пер. Б.Струмінський // Всесвіт. 1991. № 6. С.181.

¹⁶ Валіцький А. “Поневолений розум”: інтелігенція та комуністичний тоталітаризм” // Всесвіт. 1991. № 8. С.165.

¹⁷ Конвіцький Т. Малий Апокаліпсис. Роман / Пер. Ю.Андруховича // Всесвіт. 1991. № 12. С.112.

¹⁸ Ми, депортовані. Спогади поляків із в’язниць, таборів і заслань в СРСР: Г. Герлінг-Грудзінський з книги “Інший світ” / Пер. Ю.Андруховича // Всесвіт. 1993. № 2. С.185.

Типовою біографією письменника, що жив й працював у 1940–50-ті роки, є опис життєвого шляху *Густава Герлінга-Гудзінського*. Пройшовши усі кола пекла радянської системи – арешти, концтабір в Архангельську, він, зрештою, емігрував у Німеччину, а пізніше в Італію та Англію. Там письменник вирішив залишити свідчення про тоталітарний режим в країні Рад. У “Всесвіті” надрукований розділ з його книги “Інший світ” (1993, № 2, 3) виданої у Лондоні в 1953 р. Передмову до еміграційного видання “Іншого світу” написав Бертран Рассел.

Своє бачення проблеми співіснування індивідуума з тоталітарною системою виклав *Лешек Колаковський* в опублікованих роздумах “Комунізм як культурна формація” (1993, № 5–6) – промові, виголошеній на Конгресі польської культури на чужині (Лондон, вересень 1985).

Усі зазначені матеріали об’єднують роздуми про переломний момент в історії Східної Європи, про відмінність близького майбутнього і вже існуючого минулого. Такий вибір текстів для перекладу й публікації пояснюється тим, що починався час змін, і всі це відчували. Горбачовські “гласність” і “перебудова” дали трохи свободи й літературі. А вже в радянську добу багато згаданих авторів були невідомі як українському, так і польському читачеві (не беремо до уваги самвидаву та підпільного читання). Провідну роль у популяризації такої вилученої з “історії” літератури виконували еміграційні культурні осередки поляків чи українців. Для поляків таким важливим засобом видання заборонених творів став паризький еміграційний часопис “Kultura”. Варто зазначити, що роздумам про польсько-українські стосунки, про бачення України дописувачами цього еміграційного часопису присвячена книга *Єжи Стемповського* “В долині Дністра”, розділи з якої (“Багаж з Калинівки” та “Київський похід”) були перекладені у “Всесвіті” (1994, № 4) К.Москальцем. А в 2002 р. Б.Осадчук опублікував статтю про польського емігранта, який видавав вже згадувану “Культуру” – “*Єжи Гедройц* у польсько-українських стосунках” (№5–6).

Певним підсумком у роздумах про спільні шляхи не лише історії, а й творення майбутнього двох сусідніх держав є стаття *Миколи Жулинського* “Україна і Польща: перспективи набуття реальної Європи” (2002, № 1–2). Стаття також розкриває сприйняття Польщі українцями, хоча у ній йдеться не про літературну рецепцію, а про певну частину історії, яка, безперечно, впливає і на літературу, і на культуру.

Останню групу становлять **твори так званого “популярного характеру”**, які активно читаються сучасним польським читачем, тому й були обрані для українського перекладу (звичайно, йдеться не про масову літературу). З точки зору представників теорії рецепції, це твори, які жодним чином не змінюють “горизонту сподівань” читача, навпаки, вони сповнюють його очікування, бо якнайбільше реалізують популярний у той чи той час смак¹⁹. Відразу зазначимо, що такі твори у “Всесвіті” практично не трапляються. Зокрема, як спроба показати спільні джерела культурних явищ, характерних для українського та польського народів, у журналі був надрукований сценарій вертепного дійства *Ернеста Бриля* “По горах, по хмарах” (1991, № 12). Український читач мав змогу ознайомитись з явищем вертепу, освоєним народною творчістю поляків. Зазвичай же це романи з рубрики “Майстри детективу”: *Єжи Едзігей* “Операція “Вольфрам”” (1992, № 9) (друкувалось за виданням

¹⁹ Historia literatury jako wyzwanie rzucone teorii literatury // Współczesna teoria badań literackich za granicą. T. 3. Kraków, 1976. S. 166.

1984 р.) та детектив *Єжи Северського* “П’ять разів убивство. Півість у п’яти епізодах” (2002, № 3–12).

Протягом 2004 р. у журналі не з’явилося жодного художнього твору польських авторів, оскільки цей рік був проголошений роком Японії у “Всесвіті”. Лише у рубриці “Скарбниця” побачила світ “Хроніка Польської, Литовської, Жмудської і всієї Русі Київської, Московської і т.д.” *Мацея Стрийковського* (2004, № 9–10).

Окрему групу публікацій журналу становлять рецензії на українські переклади, оскільки тут уже йдеться про дещо інший вимір рецепції: про аналітичні судження фахівців на тему актуальності/неактуальності, вдалості/невдалості того чи того перекладу. Серед опублікованих у досліджуваній період:

- рецензія Д.Чопика (1992, № 3–4) на збірку “*Польські фрашки*” (Київ, 1990);
- рецензія О.Ірванця (1995, № 10–11) “Розряд акумулятора страждання” на вихід вибраних творів *Анджея Бурси* у Львові (1994), а також ще одна його рецензія “Поетична творчість – еліксир безсмертя” (1998, № 5–6) на вихід твору *Лешека Енгелькінга* “Від цього не вмирають” (Львів, 1997);
- рецензія М.Стіхи (1996, № 1) на антологію (до якої входили також польські автори) “*1000-ліття. Поетичний переклад України-Русі*” (Київ, 1995);
- рецензія Л.Вахніної (1997, № 5–6) на антологію польської поезії “*Тому що вони суцї*” (Львів, 1996);
- рецензії Ю.Булаховської (2000, № 11–12) на видання “Ян Твардовський. Треба йти далі, або прогулянка сонечка” (Київ, 2000);

На підставі зібраного й описаного нами матеріалу маємо змогу підсумувати й узагальнити основні риси рецепції польської літератури українцями, а відповідно, окреслити горизонт сподівань українських читачів і фактори, які на нього впливають:

- Насамперед, мусимо наголосити на тому, що твори, які обирались редакторами для публікації, мали якнайповніше задовольняти сподівання читачів. Окрім цього, члени редколегії “Всесвіту” – П.Загребельний, О.Гончар, В.Коптілов, Р.Лубківський, Д.Павличко, М.Рябчук, Ю.Покальчук і ін. – формували журнал “академічного” типу. Звідси пояснення того факту, що при доборі для публікації творів художньої літератури та есеїстики редакція орієнтувалася на ті з них, мистецька цінність яких була визнана в сусідній державі. У досліджуваному матеріалі відсутні імена, невідомі для польського читача чи контрверсійні щодо літературного таланту. Відповідно, немає випадкових перекладів та творів так званої “масової літератури”. Такий добір свідчить про орієнтацію на освіченого читача з високим рівнем літературних потреб.

- Редакція намагалася ознайомлювати своїх читачів передовсім з каноном польської літератури, з кращими зразками всесвітньої літератури. Проте у період з 1991 по 2005 рр. творів класиків було опубліковано не так багато. Більше уваги приділялося популяризації нових, сучасних творів польської літератури.

- Ґрунтовності журнальним публікаціям додають не лише добрі переклади (серед перекладачів з польської О.Забужко, Ю.Андрухович, К.Москалець, Ю.Булаховська і ін.), а й додаткове опрацювання опублікованих творів – літературно-критичні рецензії, окремі статті та примітки, які містять коротку біографію чи огляд творчості письменника, в яких вказане значення тієї чи іншої літературної персоналії для польської літератури. Такі коментарі готують читача до рецепції твору.

- Журнал часто є піонером у перекладі, що, безумовно, збільшує його вагомість. Незмінним принципом “Всесвіту” до 1993 р. було вперше видавати твори іноземних літератур на радянському та пострадянському просторі. Особливо це стосувалося

заборонених творів про суспільно-політично значущі події чи проблеми. Тому саме 1991–1993 рр. є періодом друку майже усіх творів другої групи запропонованої нами класифікації.

Отже, редколегії журналу іноземної літератури “Всесвіт” вдалося донести до українського реципієнта твори польської літератури, котрі відображають водночас польський літературний канон і горизонт сподівань українського читача. Таким чином, уможливлено виконання суспільної функції літературного твору, котра, з точки зору теоретиків рецепції, проявляється тоді, коли літературний досвід впливає на формування світоглядних засад, моральних настанов індивідуума, а отже переживання реципієнта у віртуальній, книжній реальності впливають на реальне життя читача та його суспільну поведінку.

POLISH LITERATURE RECEPTION IN “VSESVIT” MAGAZINE (1991–2005)

Olesya SACHOK

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka str., L'viv, 79000
The Chair of Polish Philology*

The present article is devoted to the describing of relations in sequence “foreign (in our case – Polish) author – translator – Ukrainian reader from the reception theory aesthetic point of view. The detailed analysis and classification of Polish writers' works translations on the pages of “Vsesvit” magazine has been hold in the present research for the first time. Also I have determined the criterions of the publications' selection. The article demonstrates dynamics of Polish writers' works translations publications in “Vsesvit” during last 15 years, shows different and common sides of the Polish literature canon in motherland and in Ukraine. For the first time I have outlined the “expectation horizon” of Ukrainian reader and “virtual reader” conception in the reception of magazine editors and translators.

Key-words: reception, translation, interpretation, intercultural dialog.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2006
Прийнята до друку 10.10.2006